

A. Gergely András

KULTÚRÁK KÖZÖTT ÉS MÖGÖTT

/PÓT-OLVASAT/

A kapkodó lét olykor teljességgé áll össze... Látszólag. Mert hát ami kapkodós, mitől is lehetne teljes...?

A megfontolásra méltó dilemma immár abban áll: mi van akkor, ha a kapkodás az állandósultság állapota, alkalmi teljesség, de nem kizárta totális élmény...? Ha nincs több idő egy-egy még teljesebbre, kevésbé elkapkodottra? Ha a kapkodós olvasat is legalább egyetlen kóbor betű a könyvek nagy és hosszú textusában? Ha most többre nem telik, mert évente tizenegy-tizenhárom ezer kötet jelenik meg magyar nyelven is...? Ha az „új könyvek”, „friss szerzemények” könyvespolcán a legutóbb érkezett művek is több időt kívánnának, mint amennyi dukál...?

Marad a gyorsolvasat. Ki, miről, mit, miért? Ezek is szavak, mondatok, gondolatok a friss látásmódok teljességéhez, a kapkodósan kész világ bonyolultságának élményéhez.

A KéK 2009/2. számában e sorokkal kezdtem könyvismertetésem, mely olyan köteteket ölelt-tornyozott föl, amelyek mind önmagukban, mind kontextusaikban kultúráközi olvasatokat kínálnak. Ez még talán bocsánatos bűn volna, s talán elnézhető kapkodás egy Ex Libris-szerű, alig tartalmi utalásokkal élő ismertetésben... – ámde, bűnös lélekként, folytatom imhol azt a lapozgatást, amely szinte televíziós vagy rádiós könyvbeszámolóknak is elmehetne, annyira nem engedődik meg a tudások mélyére kalauzolni a remélhetőleg kultúráközi kommunikációra nyitott egyetlen olvasót sem...

Közösségi és szervezeti kultúrák rendszerénél, a humánus létmódok és életformák méltó belátásánál, intézmények és interkulturális találkozások lehetőségénél tartottam az előző ismertetőben, amelyet a McGraw-Hill és a VHE 2008-ban megjelentetett *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere* című kötetnél hagytam abba. A szerzőpáros, Geert Hofstede és Gert Jan Hofstede a kultúrát mint mentális programot, relativizmussal és változásában értékelendő, de mérhető értéket tekintti, s ha lehet ilyet mondani a több mint félezer oldalas kötettről: a kultúra átélése, sokkja, közvetítése és a multikulturális megértés lehetősége sugárik fel a könyv lapjairól. Méltatlan lenne a hangzatos fejezetcímek, amerikai-németes precizitással és ironiával tálalt témajegyzék egy-egy apró szegmensét földidézni – talán a leginkább azt kellene erősítenem: aki ma kultúraművelő, kultúrakutató vagy – oktató státusban e kötetet nem tekint (vitatható, de lenyűgöző) alaplúnak, az nem veszi komolyan hivatását és annak talányait. Varga Károly kötetbevezető írása, mely „A magyar szociológia emancipálása: a „tört-mat”-tól a korszerű társadalomkutatásig” címmel olyan tudománytörténeti kontextusba ágyazza a Hofstede-i „digitalizált metaforákat”, melyekből nemcsak a tudásköziség

és tudományköziség sejlik föl, hanem maguknak a kutatóknak önreflexív világa, „mi-tudata”, a hetvenes-nyolcvanas években nyújtott teljesítménye is. Varga szerint a szerzői szándékban rejlő üzenet, „a metaforák ölni tudnak” deklarációja egyaránt olyan megvalósult víziókat és detektált másodpolitikai folyamatokat enged sejteni, amelyek a mai kérdések közt a túlélés problematikáját húzzák alá. S ami ennél talán fontosabb is: a tudásterületek közötti nélkülözhetetlen *interdiszciplinaritást* forszírozza, amely a nyugati tudományosságban a nemzeti és a szűk-keblű-nacionalista tudásfelfogás bűvkörét éppen a belátások és felismerések *köztes-tudásterületi megismerés-hagyományához* cövekeli ki. Miként a kötet címlapján az előítélet-mentes felfogások jelene és jövője is felsejlik egy üzenetként hangzó címsorban: „Az interkulturális együttműködés és szerepe a túlélésben”, akként a kötet roppant ambíciózusan rendszerszemléletű kultúra-képe is sugározza a nemzeti kultúrákon belüli és azokon kívüli, nemzetközi egyenlőtlenségek imázsait, az interkulturális sokk folytonosan jelenlévő kommunikációit, egészen a szerzői konklúzióig: a mentális programok médiák, szülők, menedzserek és kutatók számára javasolt kezelhetőségi módjai kultúrák és szervezetek konvergenciáira, divergenciáira, erkölcsre és morális befektetésre épülhetnek csak, ezek nélkül az értékrendszerek csakis a drámai robbanásokra, közös szimbólumok devalválódására, a mentális szoftverek korlátainak hardver-szintű kezelésére lesznek kárhóztatva, vagyis a tudatos kontroll elemi szükségességére figyelmeztetve bennünket, a szervezeti kultúrák relatív (vagy relativista, relativizáló) magasrendűségét kísérő esendőségére emlékeztetnek, kozmopolita gondolkodásunk jövőendő esélyét és kiterjeszhetőségét, toleranciáját remélve. Ez a „szervezet mint ember” tematika éppen jelen szá-

munk több írásában is megjelenő tünemény, mely leginkább az elmeolvasás és a tudáspszichológiai vagy narratív pszichológiai „elméletelméletek” között kaphatna helyet, lásd Kis Szabolcs – Jakab Zoltán írását, továbbá Farkas Zoltán és Palcsó Mária tanulmányát is!).

A világ megosztottságának növekvő veszélye, mely a hidegháború időszakának lezárultával korántsem tűnt el nyomtalanul, nemcsak a kulturális értékek új atlaszának megformálását szorgalmazza, hanem a globális kapcsolatteremtés, kommunikáció és szimbolikus vagy metabolikus politika új „szoftvereinek” kialakítási, programozási esélyeit is. Ebben a kultúraközi globális szférában nem föltétlenül a világháló network-építési kísérletei az uralkodók (még nem!), de csak akkor nem, ha a nemzeti kultúrák és a kultúraközi kölcsönhatások a sztereotípiák, etnocentrizmusok, dogmák és xenofóbiák mellett a nemzet-alatti szintek kooperációjára, mentális programok egyenlőségi elveibe, lokalitások és globalitások keresztszeteiben kialakuló interkulturális találkozásokra épülnek. Ezt a (történeti mélységeit tekintve akár a római XII táblás törvényekig visszavezethető) uralkodó eszmét sem elfogadni nem könnyű, sem feltételeit biztosítani és értékelveit szavatolni nem oly egyszerű. Erre rímelő tematika alapján, szintűgy angolyszáz, de elsősorban német és angol típusú kisebbség-korrajzot ad a megannyi össze-nem-hasonlítható módszerrel és szemléletmóddal mutatkozó konferencia-kötet, melyet a kolozsvári Sapientia adott ki 2008. márciusi meeting-jének anyagából. Ez a nemzeteket és kisebbségeket határokon belül, határok alatt és határok fölött is szemügyre vevő szövegválogatás a kisebbségséget mint uniós kihívásnak és ugyancsak uniós újításnak is szerepet adó tüneményt járja körül. A Bodó Barna és Tonk Márton szerkesztette kötet nyelvek, identitások, kistáji és internetikus kapcsolatok, kultúraközi játszmák megannyi verzióját vonultatja föl tizenhét szerzői-előadói anyagban, s ha szabad az interkulturális sugallatokra hallgatni, röviden úgy fogalmaznám: uniós félszekkel találja azt, amit a kutatók széles köre, diákok és egyetemi oktatók, cigánykutatók és erdélyi politológusok, történészek és nemzetközi jogászok szinte egyhangzóan úgy értelmeznek, mint Európa felkészületlenségét az újonnan csatlakozó országok kisebbségi közösségeinek befogadására. Csupán néhány névvel jelezve a tematikákat: Bodó Barna nemcsak kutatói és tudományos sorsával, de a Babes-Bolyai Egyetem historikumával is illusztrálja, milyen befogadáshiány ül még mindig a magyar népebben

Kolozsvárott...; Vizi Balázs a regionális és etnikai kisebbségi mozgalmak európai állapotával igazolja a felmerülő kételyeket, Christoph Pan a minoritások uniós játszmáinak esélytelenségeiről értekezik, Vasile Docea egyenesen a történeti értelmezések tüzebe engedi a kisebbségtematikákat, Binder Máttyás hasonló alapon történeti, de a magyarországi cigányságkutatásban már empirikus élmény révén igazolja a képességihiányt, mely a magyar társadalom befogadáshiányos felfogását jellemzi, Nádor Orsolya az egy-, két- és többnyelvűség esélyeit latolgatja az uniós dilemmák közepette, Egyed Péter számára a liberális jogszemlélet és a kisebbségpolitikák sutasága nyújt kritikai felszín, Szoták Szilvia pedig egy magyar-osztrák kisrégió határ-diskurzusával illusztrálja a közeledés és távolságtartás esélyeit. A könyv (*Nations and National Minorities in the European Union*) német és angol nyelvű írásai (román összefoglalókkal) éppen a kisebbségi tudásterületek közelségét és egyben távolságtartási stratégiáit jelzik, nemcsak egymástól, hanem az uniós egységesülési játszmák árnyékában is...

Hasonló kétes komplexitással üzen a Balázs Sándor nyolcvanadik születésnapjára szerkesztett kötet is, amely Bodó Barna, Bakk Miklós és Veress Károly jóvoltából *Kisebbségben, közösségben* címmel jelöli az illúziók, nosztalgikus elvagyodások és misztikus megváltások képzeletvilágán túli cselekvő közösséget, melynek a lét-ige, a hogyanlét módja, a kitartó feladatvállalás tisztessége adja ellenpontját azok számára, akik nem kilépni próbálnak az alkalmazkodás kényszereiből, hanem együtt létezni azokkal. A tizenhét szerző teljes felsorolása nem adott lehetőség itt, a tárgyalt tematikák sokszínűsége pedig az ünnepelt iránti elkötelezett kapcsolatot, szellemi örökségvállalást, mintakövetést tükrözi, ezekből néhányat idézni viszont érdemes: az „identitástudatunk zavarait” már a nyolcvanas években megkomponáló Balázs Sándor filozófiai, történeti, szociológiai, demográfiai, jogi, pszichológiai alappal él, s az üdvözlő írások is ezekről a tudásterületekről hoznak megvilágosító fényeket. A romániai tudományosságban kivételes fontosságú iskolát nyitó Dimitrie Gusti szellemét idéző és munkásságát tolmácsoló Balázs Sándor a tisztelgők körétől nem ok nélkül kap filozófiai realitásfogalmakról, angolszász kisebbségfelfogásokról, jogi autonómiákról, iskolai motivációról, multikulturális egyetem-építésről, a román demokrácia rendszerváltás-kori jellemzéséről, nemzetdefiniókról, politikai aktivizmusról, geopolitikai szinergiáról, nemzeti kisebbségvédelmi gyakorlatról, kétnyelvűségről, uniós

jogrendről szóló tanulmányokat. Mindezek éppen a multikulturális kisebbségi létformák, alapjogok és létvalóságok felől nézve taglalják azt az állapotot, amelyben a klasszikus Makkai-féle erdélyi kérdés: „lehet vagy nem lehet” megmaradásra törekedni, nem csupán megerősítő választ nyer, de a nemzetközi (térbeli) és történeti (időbeli) harmóniakeresés példái révén olyan visszaigazolást is, melynek épp az ünneplé életművében gyökereznek sorskérdései.

S nem azért, mert akár a román tudományosság, akár az interkulturális párhuzamok oly kézenfekvővé teszik (ezért is!), de szinte kézre jön az a kötet, amelyet a 2007-ben rendezett *Valorile multiculturalității* című konferencia anyagából állított össze Brassai László és Victor Sibianu, azonos kötetcímmel. A konferencia-előadásokat tartalmazó kiadvány (a szerzők-előadók alább zárójelben) az uniós befogadás határpontját tekintve oly kapacitásokkal, készségekkel, nyitottságokkal és zárványokkal foglalkozik, melyek az interetnikus disputákban (Miklósné Zakar Andrea), helyi nyelvjátszmákban (Bodó Barna), szabályozott tudástörténeti terekben (Dorel Marc, Ioan Popa, Rákóczi Zsuzsa, Diana Dumitru), területi identitásokban (Bugovics Zoltán, Minorics Tünde, Ionan Marian Țiplic, Simon Zoltán, Mazzag Éva, Lavinia Bârlogeanu), és etnikai vagy vallási mezőben (Grosz Irma Emese, Csomortáni Erika, Oláh József, Florentina Harbo, Szász Antónia) keletkeznek. A szövegválogatás nem óhajtott politikai konfrontáció eszközévé válni, de kölcsönös tanulsággá igen: miként is beszélhetők el a politikai, érzelmi, származási és műveltségi közösségek konfliktusai a történő történelem múltjában vagy jelenében. Éppen a multikulturalitás mint érték, a többrétegű identitás mint helyzet, a többnyelvűség mint állapot és esély a meggyőző ezekben a dolgozatokban, melyek egyébiránt egy kivételesen tudomány-áhitatos kis kollektíva apró szentélyében zajló konferencia előadásai voltak, mindjárt a regisztrációnál kézbe kapott kötetként, s kiegészítve egy másikkal (*ALTERIS – Asociația Multiculturală, Anuar, vol. I.*), mely hasonlóképp a meghívottak írásából vett mustrával nyitott azonnal nemzeti és tudásterületi, nyelvi és kulturális kölcsönhatások felé.

Ezt a könnyed átjárást a kisebbségeket érintő uniós, térségi, lokális, történeti és jelenkori, vallási és műveltségi tartományok között, avagy azt a korszakot, mely az ilyesfajta kölcsönhatások fölfedezésének kedvez, nem kizárólag Erdélyben részesítik előnyben. Hasonlóan elszánt és hasonlóképp attraktív az a 2006-ban alakult Közép-Európa Kutatása

(KEK) nevű intézmény, amely időszakos kiadványai nyomán 2009-ben már elvarázsoltan széleskörű konferenciát rendezett Kaposvárott „*Régiók a Kárpát-medencén innen és túl*” címmel, s rögvest ki is adta mint évkönyv anyagát. A bevezetővel együtt ötvenkét írást-előadást tartalmazó kötet kénytelen-kelletlen hét tematikus egységbe szorította a regionális problematikákat, melyek közül ide talán kevesebb jutna, ha szigorúan a kisebbségi kérdéseket mazzsoláznánk ki az írásokból...; de mert mind a versenyképesség, mind a munkaerőpiac és humán erőforrás-gazdálkodás, mind az agrárium, a határok, az interetnikus kooperációk, mind a kultúrák, s a történelem mint ezek közege egyaránt körülveszi, keretbe fogja a kisebbségiség problematikáit, nem lenne célszerű arra vetemedni, hogy mondjuk a nemzeti irodalom, zene, joggyakorlat, turizmus, média- vagy könyvtárügy, autonómia-törekvések vagy vasútpolitika, birodalmiság vagy élelmiszerpiaci transzferek témaköreit emeljük ki a testes könyvből. A szerkesztők nemes célja és bősz vállalása éppúgy, mint az Arcus-i kutatók (Alteris) iménti esetében, a lokálistól a globálisig ívelő spektrumban vezeti föl a túlélés-kérdéseket és a folyamatok ábráit, mind ezek aktualitása, mind történeti jelenléte és térség-formáló hatása szempontjából. Látszólag tucatjával jönnek ki hasonló kötetek a piacra, s ezért elhalványul némelyik hatása, de arra fölöttébb hangsúlyosan hívja föl a figyelmet minden hasonló vállalkozás, hogy ugyanis semmiféle identikus meggyőződés, társadalmi szervezőelv, státusz és jövőkép nemigen lehetséges a kortárs folyamatok teljesebb körű szemlézése nélkül.

E kortársi kérdésfeltevéseknek izgalmas előképei világlanak elő az új folyamként 2009 tavaszán induló *Föld és Ember* című debreceni folyóirat (Szerkesztő: Keményfi Róbert) 1-2. és 3-4. számában. A Kogutowicz Károly alapította folyóirat (1921) újraélesztése a néprajzi-földrajzi szemléletű kultúrakutatás egyik fő képviselőjének, Keményfi Róbertnek egyértelmű eredménye, s a két szám írásai-tanulmányai-reflexiói is azt tükrözik, hogy a kulturális érintkezés határtartományai nem egymás mellett, hanem egymásba ékelődve-folyvamosódva adják társadalmi terepét az etnikai, kulturális, gazdasági és politikai határszerepeknek, narratíváknak, vagyis a tér, a táj, a környezet és a kultúra társadalmi kölcsönhatásaiból eredő olvasatoknak is. Kartográfusok, nemzetiségi térképtervezők, az etnopolitikai és tudásgyarázat-kutatási felfogások hívei olyan tértörténeti tradíciók felmutatásával segítik ezt a megismerő szándékot (Wolfgang

Aschauer magyar mustrája alapján), amelynek szinte minden momentumát lenyomatokon, tükröződéseken, visszfényeken és historikus árnyékokon át konstruálja meg a történelem teresedéseit, az emlékezet és a ráismerés játszmáit, avagy a térfogások tegnapi és mai (újra)olvasatait. Keményfi revitalizáló szándéka több mint dicséretes, a Néprajzi Társaság egykori Emberföldrajzi Szakosztályának akkor tíz éven át élt folyóirata, reméljük, a 21. század narratív ismeretföldrajzi alapozásához új erőket és témaköröket kapcsol majd... Erre a 3-4. szám két világháború közti paraszti természet szemlélet-rekonstrukciója (Csíki Tamás), a bodrogi táj kulturális néprajzi felfogástörténetének szemléje (Viga Gyula), a magyar etnikai térképészet politikai dimenzióit részletező mérlege (Kocsis Károly) és egy brit utazó 18. századi Eger-interpretációja (Rózsa Péter) máris biztató összképet kínál az első két szám bántó néptörténetének (Jakabffy Imre), a debreceni oktatás térbeliségének (Teperics Károly) és a Jakabffy Imre életútját kísérő kartográfia-történeti szemlének (Balahó Zoltán – Gál Vilmos) gazdag részlete révén.

A földrajzi, etnopolitikai és kulturális rétegek torlódására, mentális régészeti feltárásának izgalmas kalandjára vállalkozik Ilyés Zoltán is, aki a *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében* című kötetében az utóbbi idők monografikus feldolgozásai között is kiemelkedő súlyú elméleti közelítésben tárgyalja a Kárpát-medencei kutatások egy sajátosan „kultúrföldrajzos” aspektusát. Ilyés munkásságára régóta a kulturális antropológia, az etnikai kutatások és a földrajzi-gazdasági-megélhetési szemléletű kölcsönhatás-elemzések voltak jellemzőek, e kötetében pedig kifejezetten körüljárja, a történeti Magyarország mentálisan konstansnak tekintett világában is térképészi pontossággal regisztrálja mindazon eltéréseket, melyek a köztes szférákat, áthatásokat, etnikus interferenciákat kínálják az empirikus megismerés számára. A szerző szinte kartografikus pontossága a teorikus térből indulva, de azt minduntalan az empirikus lokalitás-kutatásokban tesztelve építi ki a maga mintázatait, melyek (erőteljesen hangsúlyozva itt a minősítő jelzőt) korszakos alapjaiként szolgálnak mindazon felfogások mai állásának és jövő esélyeinek, melyek a régió mikroközösségi terében lehetséges rajzolatokat körvonalazzák. Műve fontos szemléleti irányok foglalata, egyúttal disputáló olvasata és empirikus tesztje is, melyre nemcsak a kutatóknak-kutatásoknak, hanem a tárgyalt mez-

gyék lakosainak, életteli életvilágainak is komoly szüksége van.

Ugyancsak kortárs folyamatok kibeszélése és árnyalt, a kulturális antropológus résztvevő megfigyelésére épített interpretációja teszi hiánypótló művé Handó Péter könyvét, az *Alvó konfliktusok mezején* címmel megjelent munkát. A kötet Interkulturális kapcsolatok *Sóshartyánban* alcímet viseli, és a Nógrád megyei település cigány-magyar interetnikus kapcsolathistóriáját foglalja magába a gazdaság, demográfia, közösségi élet és klubtevékenységek alapos rajzával. Felületes megítélés alapján szinte azt mondhatnánk: hasonló kapcsolatközi leírások majdnem minden településről formálhatók. De éppen a magyar és roma (avagy roma és roma) csoportok közötti árnyalt kapcsolati kultúra részletes állapotrajza teszi e mondást lehetetlenné: Handó Péter a társadalmasodási és közösségképződési szakirodalom kontrasztos bemutatásán túl (Kertes, Szelényi, Ladányi, Kemény, Neményi, Szuhay, Havas, vagy kontrasztként Bourdieu, Piasere, Stewart, Appadurai, Biró-Bodó, Biczó, Szijártó hivatkozásával) elsősorban a 2000–2005 között gyűjtött saját adatait, megfigyeléseit, élményeit hozza terítékre a Cserhát- és Karancs-vidéki faluról, ahol maga is lakik. Ez a belülnézeti kívülnézet, a cigány és magyar közösségek gazdasági, cserekapcsolati, iskolázási, érdekszervezési, hitbéli, kulturális és szexuális viszonyrendszerének alapos rapportja azt a dimenziót tudja kiemelni az ismeretlen települési térből, melyet a folyamatossá vált kölcsönhatások belső energiái mozgatnak. A konfliktusok a kötet megjelenése óta szinte állandósultan nem alszanak, a feszültségek mezeje robbanásig telítődik a környező térben, így valamilyen módon a könyv józan sugallatai és árnyalt interpretációi nyomán is az a benyomásunk támad, hogy „a tudatosan vállalt másság” miliójében és a „dermedt pókok birodalmává vált” klubélet atmoszférájában olyan „geopolitikai pozíciók hordozzák a látens és manifeszt etnikai konfliktusok lehetőségét”, hogy azokban a külső szabályozásokkal szemben csakis a rögtönzött helyzetmegoldások kaphatnak érdemi szerepet, de ezzel folyamatosan fortyogó üsttét teszik a település egészét. A Szerző megértő és résztvevő jelenléte (kissé érthetetlen ugyan a méltó személyesség és a leíró-tudományos-hideg többes szám kontrasztja) olyan aprólékos megfigyelésekre ad módot, amelyek példázatosak lehetnének a bárhol és bármilyen kisebbség ügyében szólni kívánók számára: a két kultúra közötti distancia, a rendszerváltást kísérő folytonos és erősödő előítéletesség, a vegyesházasságok belső törvényszerűségei, a paraszti világból fakadó

magyar felsőbbrendűség domináló hatása, mindezt kísérő folyamatos határsértések, oktatási szegregáció és kiegyenlíthetetlen társadalmi erőviszonyok (stb.) nemcsak a cigány közösség perspektívát teszik kilátástalanná, hanem a „cigány szokásként” aposztrofált túlélési rutinokat is előítéletesen minősítik át a megértéshiányból fakadó ellenségesség tartalmává. Handó Péter kötete, az alvó és ébredő konfliktusok megértésében vállalt tolmács-szerepe a tájegységben Szabó Zoltán művéért kiált az asszociációk terén, de a palócvidék megismerésében annál mélyebb sodrású, Michael Stewart eredményeire emlékeztető jelentésteret formál.

Kisebbség, ha többséggé lesz, vagy ha környezetében a vesztség-tudat egyéb külső okok miatt eluralkodik, mindig és mindenhol hajlamosabbá válik sztereotipizálásra és előítélet-formálásra. A megoldásokról, mintákról és példázatokról számos klasszikus mű forog közközben, de bizonyos méltó jelentősége van (vagy lehet) a kortárs felfogásokból, jelenkori interpretációkból származó áttekintéseknek. Ezek egyikeként hiánypótló szerepet kap az a kötet, melyet Dranik Réka formált Kolozsvárott, *Sztereotípiák és előítéletek* címen a Kolozsvári Egyetemi Kiadónál, hogy tankönyvvé válva a megismerés, a belátás, a reprezentációk, a sztereotípiák és előítéletkutatás története, módszertana, valamint több mint száz évre visszatekintő példatára segítségével a kortárs gondolkodási sémák felé vezesse az érdeklődőt. A cigány, zsidó, magyar, szőke nő és boszorkány-sztereotípiák jókora gyűjteménye a kötet mintegy harmadát adja, megannyi illusztrációval, szövegidézetekkel, hogy az elméleti eligazító és a kutatómódszertani zárófejezet közötti összefüggések harmonikussá válhassanak. A Szerző érzékenysége oktatási gyakorlatra vall, vagyis arra a rutinra, amely a környező világban elfoglalt hely, a megszerzett ismeretek és az egyén illetve csoport viszonyrendszerében kialakult-megerősödött eligazodáskészség alapján határozza meg az előítéletek életvezetési értékkelé váló funkcióit: ennek alapján megkülönböztet perceptív (megismerési) besorolást, önmeghatározási motiváltságot, a különbözőség előnyéből fakadó és a csoporthovatartozási gyakorlat szerinti, illetve ideologikus-érdekérvényesítési dominanciát, melyeket ha nem is felment, de árnyaltan helyére tesz és elősegíti a sztereotípiák nem-sztereotipikus belátásának megoldásait.

A sztereotipikus és önreflexív képtelenségek egészen pompázatos válogatása, valamint még impozánsabb, mélyebb és intuitív alapon kontextualizált témakörei világlanak fel Papp Richárd újabb

munkájából, a *Miért kell Kohn bácsinak négy bűtőszekrény?* című kötetből. A szerző több mint egy évtizede részese a Bethlen téri zsinagógai közösség mindennapjainak, imák, rituálék, beszéd- és értelmezésmódok sűrű világának, amelyben a hit, a kultúra átélése, a létmódok szabályozottsága nemcsak mintegy „hardver” az értékrendeknek, hanem értelmet, tartalmat és interpretációs lehetőséget is adó életvilág. Ez életmód és életminőség önkreatív és önreflexív szintjein jelenik meg a humor, az ironia, önironia és világkép, mint a környező világgal való szimbiózis régtől fogva legalapvetőbb szintje, amely a hagyomány mintáiba, az önreprezentáció és identitás-kifejezés szintéziseibe épül. A futó ismertetés épp a lényegét nem lesz hivatott közvetíteni (többek közt azt a titkot sem, amely a címben megfogalmazódik), hisz az épp az „elmék szoftverének” alkalmazási minőségeiről szólna, s ezen belül is annyi változatról, ahány interpretáció csak lehetséges, de még ezenfelül plussz egyről, a szerzőéről, aki nemcsak résztvevő megfigyelő, érzékeny befogadó, kritikus válaszadó, elfogult kérdező, de ráadásul tudományos receptor is, avagy membrán, melyet a humor, ironia, „cinika”, önkritika és tohavobu befolyásol. Röviden, Raj Tamás szavaival, melyet a „100+1 jiddis szó” kötetből idéz Papp Richárd: „A zsidó vicc ... amit egy nem zsidó sohasem fog megérteni, egy zsidó pedig meg sem hallgat, mert már régen ismeri és sokkal jobban tudja elmesélni” – éppen azt a képletes képtelenséget teszi saját mércéjévé, hogyan tudja mindezt úgy elbeszélni, hogy abban jelen legyen a vicc maga, az értelmezések széles tartománya, az elmesélhetetlen üzenetek lényege, az érzékenységek félsze, a sértődések sansza, a tudományos túlokoskodás elkerülése, s mindezekkel egyidőben az a roppant mély kulturális vonulat, melyet a közfelfogás csak „zsidóviccek” vagy „zsidó humor” néven kategorizál. Papp Richárd, akitől legalább ilyen mélységben a nemzeti és lokális kultúrák köziség következetes felmutatását szoktuk meg, mint ahogyan a vallások különböző típusainak mélyrétegeibe bevilágító olvasatok felmutatását is, most e kötettel épp arra mutat rá, milyen módon lehet önreflexíven együtt élni saját lehetetlenségeink világával, mások kritikáival, kölcsönösségeink határtalan verzióival, belátásaink kultúrák köziség eseteivel. A kötet glosszárium és bibliográfiája további horizontokat nyit e kérdéskörök tanulmányozójának, de nem feledhető, hogy maga a szöveg hosszú fejezetek tucatjain át teli-s-teli van viccekkel, humorról, létkérdésekből és ravasz válaszokból épített szó-kreácsolással, „röhöggető” poémokból konstruált világok arcaival.

E „kis elbeszélések” és a folyamatok felhőszintű sodrásával összefüggő egyetemességek villannak föl abból a kötetből is, melyet a Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete hozott a tudományos piacra *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008* címmel. A Török József válogatta és szerkesztette (közel száz oldalas) kötet a nyári egyetemek előadásaiból, alkalmanként 8-15 előadó szövegéből állt össze, bár koránt sem mindegyik prezentáció került bele. Ha lehet a fentiek szellemében annyit kimondani, vállalom: a tíz év során elhangzott 89 előadásból épp az sugárzik ebben a kötetben, mennyire nem lehet a látszólag egymástól távoli tematikákat sem úgy hallgatni-olvasni, hogy azok kölcsönhatásait, kihívó kérdéseit vagy válaszait ne az összefüggésekben és interferenciákban értelmezzük, akkor már nem tűnik indokolatlannak a kötet leemelése az újdonságok polcáról. Török József, akinek nemcsak a tíz évnyi kitartó egyesületi szervezés és ambíció köszönhető, hanem e szeléletmód aláhúzása is a negyvennégy előadás szövegének beemelése és gondozása révén, szinte vitathatatlanul cáfolatként mutat rá, hogy a „nép művelése” mint műveltető-képző felfogásmód nemcsak annyiban tűnt el a felszínről, hogy maguk a művelésről gondolkodók is rászorulnak az önművelésre, hanem azt is eléri, hogy az öt tematikus egységbe tagolt előadásokból a folyamatos képzés-képződés és problematizálás-alkalmazás univerzuma sejlik föl. Az olvasó nyilván sejtheti, hány nevet lenne érdemes kiemelni ebből az akadémiai szintű nyári konferenciájából, ezért valószínűsíthetően megbocsátja nekem, hogy ha nem idéztem Papp Richárdtól vagy tíz-tizenöt viccet, a Hofstede-párostól megannyi kulcsfogalmat illő bőségben, akkor itt most a Kegyes Olvasóra kell bíznom, mely tematika, melyik előadó vagy korszak érdeklí inkább, s példák nélkül hagyjam a vaskos kötet egészét. A kultúra és gazdaság, kultúra és társadalom, érték és képzés, műveltség és térbeliség, történelem és kortárs látásmódok olyan széles tárháza világlik elő akár egy-egy prezentációból is, hogy méltatlan lenne sematikus képletek fölidézésére vállalkozni. Cserébe viszont a névsor helyett arra biztatom az Olvasót, ha a magyar művelődés- és tudás-történet jelen állapota érdeklí, ne feledje a kiemelt bibliográfiai tételek közé venni ezt a kötetet, mely mellett az éves konferencia-kötetek is elérhetőek persze, ez itt most csak a kiemelt ajánlásra méltó válogatás közülük. De az utókor olvasataihoz, értelmezési és hermeneutikai vagy tudástörténeti szempontból annál súlyosabban hozzájáruló opusz...!

A tudni érdemes tudások közé tartozik ugyanakkor egy terület, amely éppúgy, mint a „nép művelésének” egyik technológiája, s épp az utóbbi időkben sokkal sikeresebb is, mint a tudományos felöltözöködés igénye és értékrendje, vagyis a vásárlás és a korszakunkra jellemző új „aranyláz” legmérvadóbb formája: a fogyasztói magatartás. A versengés, a bőség, a marketing uralma, a társadalmi együttműködési és kizárási formák új hatásmechanizmusai ma már vitathatatlanul teszik, hogy a zsákmányolók egyik, a termelők másik, a kisajátítók harmadik és az újraelosztás új korszakaira jellemző további, jóval „betegesebb” életvilágok ezenfelüli sajátos keretéről van szó, mely éppúgy összefügg kultúrák közti kapcsolatokkal, hardverrel és szoftverrel, mint életvezetési értékek válságával, kapcsolathányokkal és kiszolgáltatottságokkal. Magát a konzumálás-jelenséget nemcsak érzékeljük, de a mindennapi lét szinte minden alakzatában és minden jelenségében jelen van maga a fogyasztás, tekintve a sajtót, reklámokat, utcai figyelemfelkeltést, promóciós kínálatot, on-line keresgélést és informális gazdaságot egyaránt sorra vevő rendszerben. A tünemény nemcsak megismerésre, de kulturális értelmezésre szorul (tegyük hozzá, a tudományos elemzést régóta – mondjuk nem tekintve messzebb, mint Simmelig vagy Weberig, Marxig vagy Veblenig – egyformán izgatva), s épp ezért tanításra, megértésre is érdemesíthető. E célra készült az az egyetemi jegyzet, melynek a szerző, Gagy József által adott horizontja nem „a szervezetek világának” makrogazdasági, bankpolitikai vagy tőkekonverzációs szintjén definiálható, hanem épp ellenkezőleg, a szerző antropológiai alapállásából fakadó természetes meghatározottsággal: az emberi dimenziók általi behatároltsággal. Gagy József a *Fogyasztói magatartás* című kötet három nagyobb fejezetének (fogyasztás fogalma, elvek és tartalmak; társadalom mint kooperáció és dominancia terepe; mai feltételek, fogyasztási gyakorlatok rendszere) szinte mindegyikét a kulturális antropológia fókuszpontjai között hangsúlyos termelés, felhalmozás, csere, többlet koncepciójára, a Polányi-féle „nagy átalakulás” és archaikus gazdasági-elosztási viszonyok forradalmi átalakulására vezeti át/vissza/tova. Az emberi tevékenységek praktikus és szimbolikus formái, a társadalmi kommunikáció sodrában zajló elosztási és részesedési viszonylatok, valamint a ragadozói létre kárhóztató modern árucikk-birtoklási lázak fajtái és értékelvei olyan jól tagolt rendben mutatkoznak a kötetben, hogy az vaskos nagy műveket pótol – bár ez nem célja, sőt, ezek felé csak teregetni próbál. A „nagy érték váltás” időszakának,

századunk elejének alapmozgásait rögzítő zárófejezetében ezt a társadalmilag szervezett átmeneti rítus-állapotot, a szolgáltatások és fogyasztási felelősségtudatok nagy komplexitás-dilemmáit, valamint a mindennapi életet átszövő kiszolgáltatódás feszültségeit feloldani képes emberi reflexiót akként értékeli, mint (talán egyetlen, csekélyke eséllyel kecsegtető) mérlegelési feltételt, amely az elemzés biztosítékát még nyújtani tudja. E belátások nélkül a tömegtermelésbe sodródó és java produktumát a szolgáltatások végtelen cserehálózatával helyettesítő korszakos kultúra szomorú végóráit lehet csupán nekrológba foglalni. Ha még lesz ki megírja, hiszen az már nem piaci termék, s lesz ki elolvassa vagy átérzeze, hisz erre mind kevesebb az esély...

Ha más nem, az esélyek, a „nagy átalakulások”, Polányi teóriája és a piacok, üzletek és termelések óceánjai adnak tematikus teret Lugosi Győző számára is, aki *Rizsföldjeim határa a tenger. Államszerveződés Magadaskáron a gyarmati uralom előtt* című könyvében az afroázsiai civilizációs tér népcsoportjainak és társadalmi földtulajdon- valamint etnikus erőviszonyainak 16-19. századi állapotrajzával mutatja föl a királyságok arany- és ezüst-piaci küzdeleit, a hagyománytudat és identitás-megőrzés törzsi-kulturális vagy leszármazási-uralomtörténeti átmeneteit. Lugosi munkája (ha talán nem is első, de) súlyosan hiányzó térségtörténeti alapmű, melyben nem csupán az afrikai transzmissziós változások és uralompolitikai cselek izgalmas fordulatai szolgálnak okulásul, hanem épp ennyire az a közvetítő szerepekben, átmenetekben és államalkotó struktúra-feszegetési törekvésben felmutatható analógia is, melyet az európai történeti gondolkodás számára jócskán ismeretlen térség kínál. A monarchikus hatalompolitikák Indiai-óceán menti konvenciói, a mindenható felkentség-ideológiával elhivatottá misztifikált új jövevények malgas népcsoportokra települő versengő politikai struktúra-építkezése a 12 és 15. század közötti időszak szigethódítási folyamatába illeszkedő sajátos változata, mely nemcsak a magadaskári Felföldön kialakított Imerina területpolitikai egységét segítette kialakulni, de nem minden belső háború, gyarmatos pusztítás és népcsoportközi konfliktus-menedzselés árán szolgált legalizálási stratégiákkal. Az államalkotó hübrisz mitologikus, kulturális, gazdasági és uralompolitikai eszköztára jószerivel napjaink jelenkortörténeti kérdésfeltevéseit is meglepő változatban illusztrálják a pre- és posztkoloniális korszak „alunézeti”, gyarmatpolitikával szembeesülő és belső megosztottságot is kegyetlenül átélő verzióit. Az „erőlakók”, a „le-

győzhetetlenek” és a „szét nem szóródók” társadalmi a helyi világok bemutatásán kívül a mellékletben közölt rejtelmes eredetmondával megvilágított kulturális kontextusban a túlélés, a kooperáció, a lokális háborúzás és kiszolgáltatottság izgalmas térségét és kultúráközi alkufolyamatait teszik átláthatóvá – ha nem is épp megkívánhatóvá.

Esélyek és átérzések mérhetetlen óceánja virágozik elő viszont azokból a kötetekből, melyeket a korai, első „rózsa-könyvek” sikere óta megszállottan saját tematikává avatott Géczy János. A rózsa erkölcsbotanikáját és ábrázolástörténetét a szimbólumhasználat parttalan tengeri távolságaiból föltáró és elébünk szállító szerző a muszlim rózsakultusz alapjait felvázoló első kötetében (*Allah rózsái*, Terebess, Budapest, 2000. <http://terebeess.hu/keletkultinfo/rozsa.html>) már jelezte azt a nyolcvanmillió évvel ezelőtt kialakult flóra-históriát, melynek későbbi kultikus tartományai a mai (mintegy százféle) rózsára vonatkoznak csupán, de e „szűk” tartomány szimbolizációs kerettörténete aztán már annyi kulturális ára felé visz, amennyiről korábban egyáltalán nem volt szokásban gondolkodni. Géczy az első opusz óta fölhalmozott nyolc kötetnyi rózsakultúrával talán az egyetlen európai, akinek erre a végtelen virágtengerre nyitott szeme és határtalan gyűjtőszennvedélye alakult ki. A korábbi kötetekről, főként az elsőről írott akkori recenziómban már a kultúratörténet olyan értőjének és szimbólumfejthőjének neveztem, akinek legfőbb meghatározó jegye, hogy antropológiai igényességgel hajol közel a rózsavilág emberi szférájához. A 2006 óta monografikus igénytel földolgozott, korszakosan tematizált rózsavilágok (*A rózsa és jelképei – Az antik mediterráneum*. Gondolat, 2006; *A rózsa és jelképei – A keresztény középkor*. Gondolat, 2007; és *A rózsa és jelképei – Reneszánsz*. Gondolat, 2008) összességben immár mintegy ezer oldalnyi rózsajelképet mutatnak be, s ha a virágkedvelőknek inkább támadna kedve e tudástájon szimatolni, hadd súgjam meg, hogy valójában akkora kultúratörténeti életműről van itt szó, melynek anyagát egy jelentősebb akadémiai kutatóintézet is csak nehézkesen hordaná össze. Képek, illusztrációk, jelentésfejtések, költészeti párhuzamok, levéltári anyagok, interpretációk interpretációi, társadalmi kontextusok, történeti tradíciók, hatalmi és művészeti háttér, olvasatok és átolasatok, szimbolikus megjelenések megannyi kultúrán és korszakon áthullámzó változatai sereglenek itt össze. Ha hivatkozó soraim nem többek, mint szerény utalások, ez a kapkodó gyorsolvasási trükk számlájára írandó, de kicsit a szerzőére is: egy-egy munkája nem album,

vagy laza lapozásra érdemes képsor, hanem roppant súlyú monografikus építmény, mely a vonatkozó (vagy vonatkozatható) kérdéskörök feldolgozóinak oly korábbi szaktekintélyeihez méltó, akiknek talán Hamvas Béla, Mircea Eliade, Claude Lévi-Strauss, Fernand Braudel volna példája. Lapozó lényként nem is kívánnék többet olvasónak és szerzőnek, mint hogy kitartással jusson el korunk rózsáig, az ikonikus és kultúratörténeti kutatások kultusz- és szenthely-elemző jelenéig.

Ezt a monumentális és korszakos monografikus vállalat jellemzi a kissé talán rózsamentesebb tájon kutakodó Nagy Zoltánt is, aki *Őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál* címen közölte doktori munkájának anyagát a L'Harmattan kiadónál. Célja olyan változást vizsgálni aprólékos bemutatása saját évtizedes gyűjtése és kutatásai alapján, mely az obi-ugorok közösségi felszámolódását, nyelvük és létformáik „kipergését”, felolvasását, vagy legalább is társadalmuk „jelentés nélküli közösséggé” válását mutathatná fel. Társadalomkutatóként azonban magam is találkoztam olyan közösségi tereppel, amelyen a létező társadalmi egyedek nemcsak élő mivoltukban, hanem a róluk szóló szakirodalom által mintegy „megsemmisítetten” léteztek, azaz: a kutatás és az elméletek már eltávolodtak a társas lét feltételeitől, messziről néztek csupán a térképre és konstataáltak, hogy ott immár kiüresedett tájék van. Mint etnológiai kutatás terepe, „tárgya” azért látszik kiüresedni ez az életszféra, mert – miként a szerző Losonczy Annamária tapasztalatát idézi a világ egy másik tájáról – a kultúrafelfogások között mérvadó súlyú értelmezésekből egy hamiskás teológiai definíció-igény alapján vallásos tartalmak túlélését kereső szándék és a megőrzés elemi igényének morális feltétele szeretné kiolvasni a folytonosságot, de ennek esélyét már nem látja, így hát valamifajta „kulturális ürességre” következtet inkább ebből. Holott éppen a szakrális táj, a szent helyek és kultuszok jelenének vallásetnológiai vizsgálata mutatja, hogy a vaszjugani hantik mentális konstrukciói, panteonja és közösségi szertartásrendje szerint nagyon is létező nyugat-szibériai vallások vannak, legfőlegbb változnak ezek, és éppen változott mivoltukban lesznek érdekessé vagy kutatásra érdemessé. A szerző ehhez a mélységesen kiterjedt és rémisztően mély világhoz közelít az otlét, az együttélés kitaró konokságával, fölfedvén a társadalomszerkezet, a rokonsági rendszer és a létmódok alapjait a hitvilág, az áldozati szertartások, az istenképzetek, a házak tagolása, a medveünnepek vagy a lokális kultuszközösségek természetrajza szerint.

A felsorolt példák, akár történetiek (mint a boszorkányság vagy a zsidóság, az ozernojei hantiké vagy a mediterrán rózsakerteké), akár jelenkoriak (mint a cigányság vagy a szóke nőké) kontrasztos harmóniába kerülnek ezáltal, ami épp az előítéletes felfogásmódok leküzdésében kap főszerepet. Hasonló alapállapot leírására „vetemedett” Betsy Udink is, aki *Allah és Éva. Az Iszlám és a nők* címen jelentette meg pakisztáni élményeit, ahol mint diplomata-feleség töltött el három esztendő 2002 és 2005 között azzal, hogy holland újságíróként és az iszlambadi nemzetközi iskola felügyelőbizottsági tagjaként bejárja a térség problematikus tájait. „Vetemedése” kiváltságos helyzetéből adódik, s olyan elköteleződésből, mely nem kellene hogy fehér európai nő legyen a feltárás, a megnevezés, a belátás, a szerepvállalás vagy a kiszolgáltatottság szerepválasztékai között. Kötete kétszázhusz lapján lényegében mindegyikre jut egy vagy több gyilkosság, kínzás, mérgezés, terrorakció, korrupció, önkény, fenyegetés, kizsákmányolás, halál, letartóztatás és leszámolás. Mocsok és lepusztultság ül minden oldal alján, kegyeletes vallási áhitat minden kezdő soron, hazugság és félelem minden köztes mondaton. Megkínzott, embertelenné nyomorodott, jogaiktól megfosztott, kiszolgáltatott nők és családfők, élve pusztuló gyermekek és fiatalok, lerabolt városok és létesítmények, kilótt épületek és felgyújtott falvak, elásott életek és kihantolt múlt, iszlám fátylakba fullasztott nőiség és fenyegetettség, sikító némaság és torkavéres kegyeletesség ül a huszonhárom riportszerűen megírt témán. Ha létezhet minden esélytelen kisebbségi kiszolgáltatottságnál reménytelenebb „esélyegyenlőség”, akkor ebben az iszlám köztársaságban ez a legdicsőségesebb eredmény, deklarált szabadság, politikai és gazdasági függésrend eredménye, amely a legmagasztosabb vallási vagy politikai vezetőket is éppúgy „egynapéló” halottá teszi, mint a hithű katonatiszteket, korrupciós rendőröket vagy fanatikus vallási hívőket. A látszatsikerek birodalmában, a mélyszegénység bányamélyi légnyomásától feszülten és a születéstől halálra szánt reménytelenségben oly gazdag ez a színhely, hogy a legnemesebb több ezer éves romok, a hipermodern kikötő és a (kényszerűségből fegyveres gárdistákkal közlekedő) érdeklődő idegen minden más felfedezése is csak újabb lap a pusztulás kalendáriumában. A kötet kérdésfelvetése a legfőbb vallási vezetők által hírelt biztosítékok meglétének, megtapasztalásának lehetősége, de ehelyett a függésrendek fortélyos félelmére talál a szerző, a hitek helyett az önmegadás esélytelen állapotára, a

remény helyett a pusztulásra... A kötet olyan sűrű, hogy a legfőbb élmény akkor fogja el az embert, amikor leteszi: alapvető létkérdések, saját túlélési alkalmassága és tehetetlensége válik tétté, miközben a nyomasztó atmoszférától szabadulni próbál... De korunk egyik kötelező irodalma, mint egykor Madeleine Riffaud vagy Oriana Fallaci korszakos riportműve volt...!

A diszkrimináció és exklúzió, a megbélyegzettség és a kizártság erős sodra olyan közérzet, amely ha Pakisztánról olvassuk, még talán a hihető, a menekülésünk reményét keltő állapotot tükrözi – hisz nem élünk ott, s még csak szószólói, emberjogi mentői, változást remélő szemlélői sem lehetünk... Látszólag túl vagyunk a társadalmi szegregációk legfélelmesebbnek tetsző világán, fél bolygónyi távolságban élünk tőle... Már ha ez a távolság egyáltalán érzékelhető, amennyiben nem Pakisztán az összehasonlítás alapja, hanem saját világunk belső dimenziói a határok, ahogyan Handó Péter cigány közösségei vagy Dranik Réka zsidó fajgyűlöleti példái már épp az imént illusztrálták. De az extrém szituációktól és helyszínektől függetlenül is, mi magunk éppúgy számos esetben hozzájárulunk olyan besorolási, kategorizálási sémák kialakulásához, amelyek akár magunk kreálta ideálokat, félszeinkből eredő minősítéseket, helyzetfüggő értékszempontokat és értékelési mechanizmusokat eredményeznek vagy használnak föl. Ezekből nyújt a legkülönbözőbb nem-speciális kisebbségekre is jellemző mintát az Eröss Gábor és Kende Anna szerkesztette kötet, amelyben tíz szerző tanulmányai illusztrálják a magyar oktatási rendszerben megerősödött szegregációs tüneteket. *Túl a szegregáción. Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban* címmel olyan állapotrajzokat kapunk, amelyek a gyermekek fejlődését és életesélyeit szabályozó mechanizmusok között kiemelten kezelt diszkrimináció és szegregáció állapotán túl érvényesülő hatások, s mint ilyenek inkább általánosan jellemzik azt a mechanizmust, amely az iskolakezdekort már megjelenő egyenlőtlenségek között az iskolaérettség, minőségi-képzési kategóriákba sorolás, gyereknevelési értékek, fejlődési tempók, fejlesztési modulok terén érvényesül. Pszichológiai, pedagógiai, szociológiai, oktatáspolitikai, gyógypedagógiai és rejtett tantervi sémák feltárására vállalkozó kutatási eredmények, sajnálatos folyamatok, „fejlesztési” alapelvek és normák pontosításának összehasonlító képletei, két nagyobb vizsgálat anyagából vett összefüggések rajzolatai adják a kötet tanulmányainak alapját. A „jobb”, a „több” tudásra, a „fejlettebb” vagy „egyéni képes-

ségekre hangolt” oktatási modellekre épülő elemzések bázisán ott találjuk ezek szerint „a problémás tanulókat”, a „fogyatékosokat”, a magatartás-zavarosak, az „iskolaéretlen” romák, a „jó képességűek”, a fejlesztési igények, a kiemelkedőket segítő nevelési célprogramok alanyait... Kategorizált gyermekeket, kategóriába szorított viselkedés-modelleket, kényszerített szereptudatokat, relatív önképeket... Olyan kisebbségeket tehát, akik valójában immár a nagy többséget alkotják, s olyan többséget, amely kisebbségei nélkül nem bír jelentéssel...

A többség-kisebbség viszonyban – ha nem is mai, de múltbéliségében is példázatosan beszédes – folyamat a magyarországi kunok története, akik népvándorlás-kori (avagy utáni) betelepülésük idején mintegy kétharmad-annyian voltak, mint a honfoglaló magyarok..., ám mai jelenlétüket már csupán a helytörténeti monográfiák őrzik valamelyest, esetleg a szűk körű családi emlékezet a Felső-Kiskunságban vagy a nagykun vidéken. E tájtörténetek monografikus feldolgozása is kitartóan zajlik, de kiválképp fontossá válik az a tudományos ismeretanyag, amely a megismerő megértés során mintegy alapanyagként vagy „kalauzként” szolgál a hagyomány és örökség kérdésében. Ez örökség megőrzői mellett kutatói, a vonatkozó szaktudomány alapozói (Györffy István, Németh Gyula, Czeglédy Károly, Ligeti Lajos) nyomdokain haladva felnőtt egy második generáció, melynek élvonalában Mándoky Kongur István jutott talán legmeszebb a turkológia tájain és a keletkutatás Körösi Csoma Sándor Társaság nevében indított irányain belül. Munkássága a magyarországi kun nyelvemlékek és a kipszak filológia terén volt legjelentősebb, de dobrudzsai tatár és nogaj szótára is kiemelkedő fontosságú maradt publikátlansága dacára. Jószíval talán ennél is több kiadatlan megfigyelése, jegyzete, feldolgozatlan forrásanyaga maradt korai halála után (1944–1992) – miközben viszont kutatási irányjaiban megannyi követője, tanítványa, kollégája osztozik. A Birtalan Ágnes – Somfai Kara Dávid szerkesztésében napvilágot látott *Köember állott a pusztán* című tanulmánykötet Mándoki Kongur István emlékére készült, és ha nem is Tőle, de Róla annyi magvas részletet, tudásterületével összefüggő annyi kérdéskört tartalmaz, hogy felsorolni is súlyos lenne. Ha csak a szerzők neveiből kiemelem Baski Imre, Hoppál Mihály, Kunkovác László, Sántha István, Wilhelm Gábor, Somfai Kara Dávid nevét, akkor csupán a szakmában járatlan olvasó számára ismerős, de rokon tudásterületekre is besugárzó hatású kutatókat említek, s akkor

még nem szoltam a kazakföldi, orosz, tatár, kirgiz szerzőkről és Mándoky Kongur hatásáról a külföldi kutatásban, a Felső-Kiskunságtól a kínai Nagy Falig térképre rajzolható mezőben. Ez a vitatott (és nehezen vitatható) életmű, jószerivel földrésnyi területen munkál, s olyan népcsoportközi párhuzamokat, kölcsönhatásokat, átvételeket és mintákat mutat föl, amely az uralisztika, altajisztika és turkológia seregnyi problematikájával találkozik. Személyes sorsában saját kun gyökereinek visszakeresése is szerepet kapott: „Ő is úgy indult, mint minden kunsági magyar: igazi magyarnak érezte magát, aki ősei kun eredete miatt, ha lehet még magyarabb, még sajátosabb szint képvisel a magyar kultúrában, mint sokan mások. A turkológiában való előrehaladtával azonban annyira azonosult tárgyával, a török nomád népek kultúrájával, a mai kunrokon, kipszaktörök népekkel, hogy lélekben fokozatosan visszakunosodott, annyira, hogy élő anakronizmusként ő volt az „utolsó kun” a Nagykunságban...” – írja róla a pályatárs Vásáry István az életutat összefoglaló írásában (9-14. old). Mándoky épp úgy áll ott kollégái közt, mint a kínai cseréphaszeregre emlékeztető mennyiségű kun kőszobrok, a kezükben ivócsészét tartó gránit faragványok Ukrajnától a dél-orosz szíkságon át a Kiskunságig és Bulgáriáig, azaz ismertebb nevükön a „kunbabák”, közös őst szimbolizáló fél-másfél méteres kőtömbökként. Ilyesfajta többségi kisebbség és kisebbségi többség „keveredése”, etnikai kontaktus-zónák kialakulása és kölcsönhatása sehol sem ritka a világ etnikai térképén, de a bőszen magyar identitástudat reménytelen magabiztosságát mutatja a kortárs kutatások fényében is.

Már csak a kölcsönhatások és az etnikai tagoltság, kulturális és vallási hullámzások vagy változó identitáshatárok területén is kézenfekvő a párhuzam, ha az olvasó a cigány és magyar, izraeli és palesztin, tradicionális és kortárs migrációkat jellemző variációkat tanulmányozza – miként teszi ezt a *Társadalmi Tanulmányok 2009* című kötet is. A kötetben (immár harmadik alkalommal az ELTE által kiadott sorozat történetében) szociológiai, szociális munkás, politológiai és kulturális antropológiai tanulmányok, a házi OTDK-n megjelenített legjobb diákori dolgozatok szerepelnek, ezúttal több is taglalja a kisebbség-többség viszonyt. Bisztrai Márton izgalmas és árnyalt írása például egy palesztinai keresztény városi kultúra ifjúsági normarendszerébe vezet be, ahol a kultúra kontextusában a nemek közötti viszonyt, a szexualitás és a párválasztás szabályozó tényezőit, értékek és kulturális kölcsönhatás-

ok struktúráját mutatja be, hasonlóan Varga Blanka írásához, aki a cigány és nem-cigány reprezentációk játszmáit mutatja ki egy budapesti táncos és zenei szubkultúrában, vagy Kiss Nóráéhoz, aki a portugáliai romák lakóhelyi szegregációját veszi nagyító alá, ami Németh Krisztina esetében, aki a társadalmi tények rekonstrukciójának módszerével a sárbogárdi régi zsinagóga padlásán megmaradt vallási iratok alapján keresi vissza az életvilág és a kollektív emlékezet lenyomatait, maradványait és a város lepusztulásának szellemi örökség-hiányát. Az évkönyvek korábbi opuszai is ezt a kortárs retrospektívot mutatják elsősorban, s ha a politológiai vagy szociális tematika erre nem is mindig ad módot a társadalmi rétegződési vagy határolási témakörökön túl, a szociológiai és antropológiai dolgozatok szinte mindig a kultúraköziséget taglalják, s minduntalan a kölcsönhatások, interkulturális áthatások leírásában erősek.

Ez etnikum- és kultúraközi hullámzások vagy konfliktus-históriák körébe tartozik immár az a kötet is, amely *Végső István és Simko Balázs* munkájából mutatkozik Kiskunhalas 1938 és 1945 közötti legsúlyosabb helyi tragédiájának fókuszba helyezésével a kortárs történeti tudat kulturális kontextusba ágyazódó mivoltát értékeli föl (*Zsidósors Kiskunhalason. Kisvárosi út a holokauszthoz*). A halasi zsidóság drámai elpusztításának 1944. októberi helyi eseményei csupán dramaturgiai csúcspontként regnálnak a 346 oldalas kötetben, de valójában az első, 1744-es nyomai a helyi kereskedő-polgárságnak már jelzik a zsidóság kiskunsági teresedését, s a szerzők egészen a mai maradék családokkal készített interjúkig nyomon követik a térbeli-társadalmi konfliktushistóriát. A halasi zsidóság számbeli és jelentőségét tekintve is mindegyre látványosabb növekedése a 18. század közepétől egészen a 20. század első harmadáig sem jelentett többet a lakosság-számban, mint egy ezreléket, de a helyi és környéki (tanyai, városközi, térségi-regionális és nemzetközi) piacon vagy szolgáltatási szférában egyes időszakokban a legnagyobb tőkeerőt, legintenzívebb fejlesztéseket és kultúrafenntartó-hagyományörző segítséget jelentette a fokozatosan elkatolizálódó városban, amely egyébiránt a legtovább próbálta megőrizni kiskun hagyományait. A „kisebbségek kisebbsége” a halasi történetben épp az etnikai-kulturális megkülönböztetések helyi folyamatai révén kerülhetett jobb helyzetbe, még a zsidótörvények idején is a 999 helyi iparos-kereskedőből 123 zsidó akadt, de az agrárvidéki telek-, termény-, hitel- vagy kulturális-szociális piacon (lapkiadás, nyomda, temetke-

zés, árvagondozás, iskoláztatás, stb.) jelentőségük ennél jóval nyomatékosabb volt és maradt is. A teljes lakosságon belüli 742 zsidó (2,2% Halason, ami körülbelül az országos arányoknak megfelelő középszint) jelentős részével az 1944. májusában elrendelt gettósítás, majd a júniusi deportálás végzett (mintegy 250-280 ember sorsát lehet tudni), ezt követően a zsidóvagyon széthordása, „összegyűjtése”, a szovjet fosztogatás a gettó területén, s utóbb októberben a vasútállomáson németek által lemeszárolt mintegy kétszáz munkaszolgálatos sorsa is illusztrálja, hogy a kisebbségi tolerancia határai és hullámai miként alakulnak akár csupán néhány év vagy hónap alatt.

E hullámok persze nemcsak a harminczes kiskun kisváros huszadik századi történetére és a faji-etnikai-interkulturális hajcihők kisebbségpolitikai fejleményeire jellemzőek. Alig félszáz kilométerrel odébb, a bácsi térségben hasonló változások tanúja volt Baja vagy Mohács, vagy az ott kezdődő „Bácsvidék” és a szerbességgel kapcsolatba került magyar etnikum a Délvidéken már a 17. századot megelőző időkben is a magát uralkodó nemzetnek mutató magyarság konfliktusait idézte. Így hát mindazon népismereti kutatások, melyek a mai Délvidéken vagy Vajdaságban keletkeznek, mint hozott-hordozott konfliktusok anyagát mutatják föl a legkülönbözőbb traumatizált állapotokat, legyen szó akár Trianon sokkjáról, akár a délvidéki szóláskincsről, iskolázottságról és nyelvről, gazdaságról vagy mentális modellekről. Ezt a sokszínű mérleget példázza a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet által kiadott *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi Tanulmányok* című kötet, melyben a térség kutatói azt a relatív teljességet tükrözik, mely nem az idegenség ítéletéből táplálkozik, hanem a társadalomismeret helyi alapjain áll. Az MTA Kisebbségkutató Intézete inspirálta kötet a legjava kutatókat és a több évtizedes (majdnem százados) kutatásokat fogja-foglalja össze néhány írásban: Ózer Ágnesről a történeti tudatról, Káich Katalintól a művelődéstörténet és a jelen kihívásairól, Németh Ferencről és Pejin Attilától a helytörténeti kutatásokról, Papp Györgytől a nyelvről és frazeológiai kutatásokról, Hózsza Évától a peremvidéki szorongatottságban lehetséges életokról, Gábrityné Molnár Iréntől a kisebbség- és oktatáskutatások vajdasági korpuszáról, Papp Árpádtól a történeti- és társadalomkutatások néprajzi kartográfiájáról, Hódi Éva Tünde tanulmányából a szerbiai egészségügyi paradigmaváltásról, Hódi Sándortól a pszichológia problematizálási mezőjéről, Hajnal Virágtól a dobradói beszélő-

közösségről, Papp Richárdtól pedig a délvidéki magyarság nemzettudatának állapotáról kapunk körképet. Utóbbi két szerző kulturális antropológiai dimenziókban taglalja, s ennek módszertana értelmében tárja is föl a „délvidékiséget”, annak ünneptartási, rituális, megélhetési és interetnikus viszonyrendszerét olyan komplexitásként értelmezve, amelyben a lét és tapasztalat átbeszélhetőségi állapotai a helyi társadalmak elemi működésmódjaiként jelennek meg, lett légyen szó múlttól vagy jelenről, hátrányos helyzetről vagy megmaradásról, anyanemzethez fűződő viszonyról vagy családszerkezetről. Mint tematikus egység vagy tárgyalt problematika nem jelenik meg önálló tartalomként a zsidóság helyi históriája vagy a cigányság állapota, de az írások folytonosan ebben a kontaktzóna-felfogásban lelik meg a komplexitás lehetőségét: a szerb és magyar, katolikus és pravoszláv, városlakók és bevándoroltak, betelepültek és migránsok, elvagyódók és kontinuitás-fenntartók sajátos szereptudatai kihatnak az iskolázottság, a rokonság, a hitélet, a gazdaság, a kapcsolathálók, a nyelvtudás-nyelvismeret, a periferezáltság és boldogulás megannyi kérdéskörére. Már nem is pusztán a kisebbség/többség a kulcskérdés, hanem mint minden etnikus másság esetében is, az etnikai csoportszerkezet belső rétegződése, az interetnikus kapcsolatok értéktartalmai, a viselkedési stratégiák és kizárási-bekebelezési eljárások árnyalatai rajzolják meg a lét valóságosan mindennapi dimenziót. Olykor még fel-felbukkan a dac, az ellenállás, a máskéntgondolkodás állandóságának lehetősége, feltolul vagy kihívóvá válik a származási-házassági-nyelvhasználati szabályrendszerek normatív hatása, a „közösen birtokolt folklór”, a közösség és az „idegenlét” drámája, de valamiképpen a kötet egésze azt sugallja: lehet a nemzetlét társadalmi-közéleti diskurzusát alapvetőnek tekinteni a határokon túli közösségek esetében, ám ezt valójában a hogyanlét adott állapota határozza meg, nemcsak a nemzetpolitikai diskurzusok szintjén, hanem még sokkal inkább a másságban vissza-visszatérő közös motívumok és mindennapi kulturális gyakorlatok minőségeiben. A kötet a térségi kutatástörténet szempontjain túl a jövőendő kutatóinak is alapműve lehet, tekintettel a forrásfeltáró, összegző, kitekintést adó és olvasatokat-értelmezéseket felmutató szándékú etüdökre. Mind ezen kutatások annyiban térnek el a „szokványos” kisebbségtudományi publikációktól, hogy rejtetten vagy kiemelten hangsúlyozva, de a kutatói jelenlét, a tér- és társadalomismeret mélységi dimenzióit felölelni képes népismeret mércéjét tekintik ma-

gukénak, amely vállalt tudatossággal az empátikus, szubjektív, érintett, „belülről beszélő” álláspontra szavaz „a magasabb perspektívából való szemlélés sokat tapasztalt politikai és tudományos nézőpontjaival szemben” (Hódi Sándor szavaival, 10. old.). Ez az önismereti műhely-jelleg, a lét árnyaltságának korántsem vitathatatlan sokszínűsége, és leírhatatlanságának esélytelensége kap bizonyosságot a vajdasági kutatók szempontrendszerében, amelyekhez akár nem is kell nemzetpolitikai retorika, hazafias zászlólengetés vagy makacs-dacos maradandóságról bizonykodó ígérvény, mert szinte az elemzések anyagában is megszólal a fájdalmas elmúlás és küzdelmes-lassú elvénytelenedés rekviemje. Ami azonban még ennek felhangjaiban is ott van: a más-ság- és méltóságtudat, a kivagyiság, a kényszerű reprezentálódás folytonossága..., poétikus vagy drámai eltökéltsége...

Épp ez eltökéltség, a mindenséggel vegyes csoportlét, „Az Univerzum unió Etikája” fogalmazódik meg abban az életműben is, melyről Kerékgyártó István irodalom- és művészetkritikus írt portrémonográfiát. Hőse és főalakja *Szentandrassy István*, avagy inkább a kortárs renaissance-nak az az alkotója, aki nemcsak Madonnákat, piétákat, bohócok és torreadorok, testőrök és püspökök pompás báját varázsolja sötéten vöröslő dinamikába, de figurái Villon, a Biblia, Shakespeare és Greco, Szindbád és Django Reinhardt látványvilágához illő gazdagsággal tündöklenek egy vérszesen szuverén varázslat nyomán. Mindez akár végtelen távol is lehetne a fentebb tárgyalt tematikáktól..., Szentandrassy azonban talán minden magyar cigányfestőnél is dúsabb szín pompával és elemi természetességgel oldja cselekményességét a cigányság miliőjébe. Az a patriarchális és szenvedélyes életvilág, amely sem irodalmi, sem tudományos felmutatáskor nem tud talán ennyire hiperrealista lenni, itt esetenként már a szürrealizmuson túli átélésvilágba kalauzol, mégis gyökereinél ott a cigányság tápláló természetessége, drámai marginalizáltsága, befordult boldogsága és feszülő robbanékonyága. Aligha illenek visszafogott érvekre építeni ezt a rövid reflexiót, s elbeszélni jól temperált szavakra épülő összekötő szótárral a képek sistergő másságának hullámzásait, a megértő tudományosság legföllebb dadogva lenne képes a Hieronymus Bosch-ra, Picassóra, olasz renaissance nagymesterekre hangolt tematikát és kompozicionális eleganciát értékelni. A Péli Tamás tanítványaként önállóul Szentandrassy a figuralitás és a szürrealizmus olyan intenzitását komponálja tematikus egészebe Villon balladáit, pá-

rizsi női, Lorca Cigány románca, a tradicionalitás és a kulturális újjászületés klasszikus hagyománya kontextusában, hogy az ettől látszólag földrésznyre idegen cigány világok szinte csak kontrasztként férnek bele. Ugyanakkor minden figurája, minden tekintete, test-színe és indulata a Bari Károlytól, Holdosi Józseftől megismert világot, a Szász Endre híres korszakát univerzálisan felülmúló színkezelési technikát és a saját sorsból, kisvárosi környezetből hozott természet-élményt, lovakat, zöldeket, szeleket, sötétlő arcokat és tágult szemeket idéz. A festő ötvenedik születésnapját köszöntő kötet (2007) a L'Harmattan és a Kossuth Klub olyan vállalkozása, amely a hazai legszínvonalasabb képzőművészeti albumkiadás igényességét tükrözi (akkor is, ha állami támogatottsága okán a kötet nem forgalmazható), Lugosi Győző sorozatszerkesztő vállalt célja, hogy a Roma Kincsestár a megőrzött cigány kultúra komponált látványvilágának felmutatója lehessen.

Megannyi kötet kínálkozna még ismertetésre... Gyors vagy még gyorsabb olvasatban. De van egy adott tempó, amely már nem teszi lehetővé sem a megismerést, sem a belátást, sem a tudomásulvételt... Szeretném ezt elkerülni – már csak az olvasó gyorsolvasási készségére tekintettel is. Inkább majd máskor folytatom, kevésbé kapkodóan, a teljesség több reményével...

A bemutatott könyvek:

Geert Hofstede – Gert Jan Hofstede *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. McGraw-Hill – VHE, 2008, Budapest, 520 oldal; Bodó Barna – Tonk Márton eds. *Nations and National Minorities in the European Union*. Sapientia – Hungarian University of Transylvania, Cluj-Napoca, 2009, 263 oldal; Bodó Barna – Bakk Miklós – Veress Károly szerk. *Kisebbségben, közösségben*. Politeia Egyesület – Bolyai Társaság – Communitas Alapítvány, Kolozsvár, 2008, 400 oldal; Brassai László – Victor Sibianu szerk. *Valorile multiculturalității*. Alteris – Státusz Kiadó, Arcus-Csíkszereda, 2007. 400 oldal; Gulyás László – Szávai Ferenc – Keczer Gabriella szerk. *II. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl*. A Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) Évkönyve 2009. Szeged – Kaposvár, 287 oldal; Keményfi Róbert szerk. *Föld és Ember*. Új Folyam (XI) 2009/1-2, 3-4. szám. Didakt Kiadó – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 2009, 91+68 old.); Ilyés Zoltán *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai*

- a Kárpát-medencében.* Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás könyvek, Budapest, 2008, 200 oldal; Handó Péter *Alvó konfliktusok mezején. Interkulturális kapcsolatok Sósartyánban.* Balassi Bálint Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet – Palócföld Könyvek, 2008, 176 oldal; Dranik Réka *Sztereotípiák és előítéletek.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2008, 177 oldal; Papp Richárd *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó közösségben.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, 200 oldal; Török József vál., szerk. *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008. Válogatás a 10 év előadásából.* Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 2010, 583 oldal; Gagyi József *Fogyasztói magatartás.* Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Scientia kiadó, Kolozsvár, 2009, 192 oldal; Lugosi Győző *Rizsföldjeim határa a tenger. Államszerveződés Magadaskáron a gyarmati uralom előtt.* Budapest, 2007, 199 oldal; Géczy János *A rózsza és jelképei – Az antik mediterráneum.* Gondolat, 2006, 340 oldal; *A rózsza és jelképei – A keresztény középkor.* Gondolat, 2007, 286 oldal; *A rózsza és jelképei – Renaissance.* Gondolat, 2008, 350 oldal; Nagy Zoltán *Őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál.* L'Harmattan, Budapest, 2007, 352 oldal + 18 képmelléklet; Betsy Udink *Allah és Éva. Az Iszlám és a nők.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008, 222 oldal; Erőss Gábor – Kende Anna szerk. *Túl a szegregáción. Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban.* L'Harmattan, Budapest, 2008, 316 oldal; Birtalan Ágnes – Somfai Kara Dávid szerk. *Köember állott a pusztán. Tanulmánykötet Mándoky Kongur István emlékére.* L'Harmattan, Budapest, 2008, 214 oldal; *Társadalmi Tanulmányok 2009. ELTE Társadalomtudományi Kar Hallgatói Önkormányzat évkönyve.* Szerk. Szabó Fanni. Budapest, 2009, 290 oldal; Végső István – Simko Balázs *Zsidósors Kiskunhalason. Kisvárosi út a holokauszthoz.* L'Harmattan, Budapest, 2007, 346 oldal; Hajnal Jenő – Papp Richárd szerk. *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi Tanulmányok.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007, 296 oldal; Kerékgyártó István *Szentandrassy István.* Roma Kincsestár, L'Harmattan, Budapest, 2007, 80 oldal + 5 grafikai lap.